

ՌՈՒԲԻՆԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՅԱՆ

Մանկ. գիտ. թեկն., ասիստենտ

ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ՏՐԱՄԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ
ՄԻՋԻՆ ԴՊՐՈՑՈՒՄ ԴԵՐԲԱՅԱԿԱՆ ԴԱՐՉՎԱԾՆ ՈՒՍՈՒՑԱՆԵԼԻՄ

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. հիմնական դպրոց, ուսուցում, տրամաբանական մտածողության զարգացում, դերբայական դարձված (ԴԴ), շարահյուսական գործառույթ, շարադասություն, կետադրություն, վարժություններ, ավանդական մեթոդ, ժամանակակից մեթոդ:

Ключевые слова и выражения: основная школа, обучения, развитие рассудительного мышления, деепричастный оборот, синтаксические роли, порядок слов, пунктуация, упражнение, традиционный метод, современный метод.

Key words and expressions: basic school, education, the development of logical thinking, participle phrase (PP), syntax function, punctuation, word order, exercises, traditional method, modern method.

Շարահյուսության դասընթացին առնչվող լեզվական գիտելիքները տեղաբաշխված են հանրակրթական դպրոցի 8-րդ և 9-րդ դասարանների դասագրքերում: Քերականության այս բաժնի ուսուցման ընթացքում աշակերտների տրամաբանական մտածողության զարգացման խթանը տեսականի և գործնականի զուգակցումն է, ինչպես նաև նախորդ դասարանում քերականության մյուս բաժնի՝ ձևաբանության գործնական ուսուցման ապահովումը՝ որպես լավագույն հիմք:

Շարահյուսական իրողությունների շարքում որոշակի դժվարություն է հարուցում դերբայական դարձվածի (համառոտ՝ ԴԴ) ուսուցումը՝ կապված նախադասության մեջ վերջինիս սահմանները որոշելու, կետադրության՝ որպես գրավոր խոսքի անհրաժեշտ բաղադրիչի, նաև ԴԴ-երկրորդական նախադասություն շարահյուսական հոմանիշների և դրանց փոխակերպման առանձնահատկությունների (այս իրողությունը ուսուցանվում է հանրակրթության ավագ դպրոցում) հետ: ԴԴ թեմայի հանգամանակից ուսուցումը կարևորվում է նաև այն առումով, որ վերջինիս առնչվող առաջադրանքները հաճախ են ներառվում քննական տարբեր հարցաթերթիկներում:

Ըստ ՀՀ ԿԳ նախարարության կողմից հաստատված նոր ծրագրի՝ ԴԴ թեման ներառված է հիմնական դպրոցի 9-րդ դասարանի դասագրքում¹: Առարկայական ծրագրի եռաբաժան աղյուսակը արտացոլում է ուսուցանվող նյութը, ուսումնական նպատակը և ուսումնական գործունեության տեսակները: Դասագրքի հեղինակների կողմից առաջարկված ուսուցչի ձեռնարկում ներկայացված է 9-րդ դասարանի ծրագիրը, ժամաքանակը, ընդհանուր մեթոդական կողմնորոշումներ՝ նշված թեմայի ուսումնական գործունեության մեթոդներն ու եղանակները թողնելով ուսուցչի ընտրությանը: Գործող ծրագրի համաձայն առանձնացվում են ԴԴ-ի հետ առնչվող հետևյալ հաջորդականությունները՝

1. ԴԴ-ի ձևավորումը,
2. ԴԴ-ի շարահյուսական պաշտոնը նախադասության մեջ,
3. ԴԴ-ի շարադասությունը և կետադրությունը:

Դասի ընթացքը պլանավորելիս նպատակահարմար է կիրառել սովորողների մտածողության որակների խթանումն ապահովող ԽԻԿ (խթանում-խմստի ընկալում-կշռադատում) համակարգը՝ դասավանդման տարաբնույթ մեթոդների և մեթոդական հնարների (ինչպես ավանդական՝ խոսքային, զննական, գործնական, համեմատություն, վերլուծություն, հակադրում, այնպես էլ ժամանակակից՝ համագործակցային աշխատանք, «Ձնագնդի», T-աձև աղյուսակ, Վենի դիագրամ, մտազրոհ, «մանկավարժական դեսանտ», «ԳՈՒՍ») զուգակցմամբ²: Մենք ևս, չշեղվելով դասագրքի հեղինակների որդեգրած «քայլ առ քայլ առաջ, բայց միշտ անցած նյութին ձեռք մեկնած»³ սկզբունքից, քայլաշարային եղանակով (կատարելիք քայլերի որոշակի հաջորդականությամբ) կփորձենք ներկայացնել ԴԴ-ի ուսուցման գործընթացը առաջնային պայման համարելով ուսուցման արդյունավետությունը ապահովող հետևյալ սկզբունքները՝ գործնա-

¹ Հայոց լեզու, Հ.Բարսեղյան, Փ.Մեյթիխանյան, Եր., «Աստղիկ» գրատուն, 2013, էջ 19-27:

² Ժամանակակից մեթոդների մասին տե՛ս ուսուցման ժամանակակից մեթոդներ, հնարներ, վարժություններ, Կրթության ազգային ինստիտուտ, Լոռու մասնաճյուղ, ք. Վանաձոր, 2008, էջ 17, 23, 12, 8, 69, 80: Սարգսյան Ռ., Ուսուցման ինտերակտիվ մեթոդ, «Մանկավարժական միտք» հանդես, Եր., 2001 (№ 2) , էջ 61-64:

³ Հայոց լեզու, 7-9-րդ դասարաններ, Ուսուցչի ձեռնարկ, Փ.Գ.Մեյթիխանյան, Եր. , «Աստղիկ» գրատուն, 2011, էջ 9:

կանություն, գիտակցականություն, մատչելիություն, համակարգայնություն, զննականություն:

Քայլ 1 – ԴԴ հասկացության ուսուցումը

Այստեղ անհրաժեշտ է ուսուցման հարթություն բերել հետևյալ պնդումներն ու սահմանումները:

1. Բայական այն բառակապակցությունը, որն արտահայտված է ինքնուրույն շարահյուսական կիրառություն ունեցող որևէ դերբայով և այդ դերբայի հետ քերականորեն կապված լրացումներով, կոչվում է դերբայական դարձված:

2. ԴԴ-ն լինում է երկանդամ և բազմանդամ:

3. ԴԴ են կազմում անկախ դերբայները՝ դառնալով կապակցության գերադաս անդամ:

4. ԴԴ-ն՝ որպես ծավալուն անդամ, կարող է նախադասության մեջ կատարել ենթակայի, ստորոգյալի և ցանկացած լրացման դեր:

5. Դերբայի լրացումները կոչվում են կողմնակի անդամեր (լրացումներ)⁴:

ԴԴ հասկացության գործընթացն իրականացվում է գործնական ճանապարհով՝ ի մի բերելով աշակերտների գիտելիքները *դերբայ* թեմայի վերաբերյալ («Դերբայ» թեման ուսուցանվում է «Ձևաբանություն» դասընթացում): Նախ և առաջ անհրաժեշտ է, որ աշակերտները ԴԴ-ի կառուցվածքային տարրերը կարողանան գիտակցաբար ըմբռնել: Քանի որ ԴԴ-ն ձևավորվում է հայերենի անկախ դերբայներով, ուստի այստեղից էլ պետք է սկսել ուսուցման գործընթացի I քայլը: Անկախ դերբայների

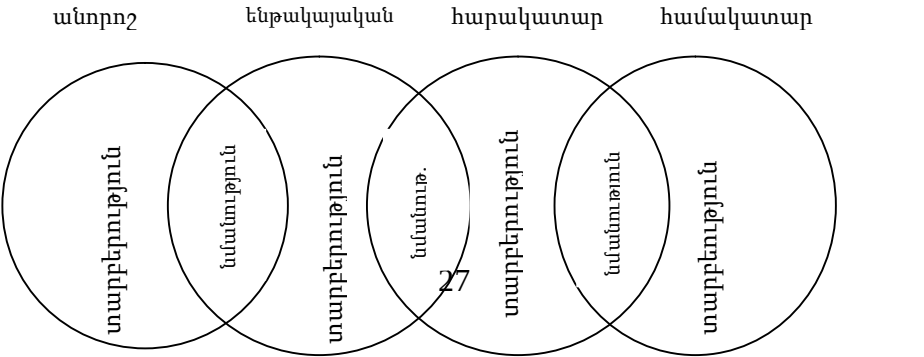
⁴ Արտ. Պապոյան, Խ. Բադիկյան, Ժամանակակից հայերենի շարահյուսություն, Ուսումնական ձեռնարկ, ԵՊՀ, Երևանի համալսարանի հրատ., 2003, էջ 173-196: Վ. Քոսյան, Ժամանակակից հայերենի նախադասության վերլուծության հարցեր, Ե. , 1976, Գ. Պապոյան, Դերբայական դարձվածի և նրա կառուցվածքի քննությունը հայ քերականագիտության մեջ (սեղմագիր), Եր., 1926: Ա.Մարության, Ժամանակակից հայերենի շարահյուսության հարցեր, Ե., 2003 էջ 31:

առանձնահատկությունների (կազմություն, իմաստ, շարահյուսական գործառույթ) գործնական իմացությունը խթան է ԴԴ-ի ուսուցման հաջորդ քայլերը՝ ԴԴ հասկացությունը, ԴԴ-ի սահմանները, շարահյուսական գործառույթը, այնուհետև շարահյուսական հոմանիշ-երկրորդական նախադասության պաշտոնը, ինչպես նաև դրանց փոխակերպման օրինաչափությունները ճիշտ ընկալելու համար:

Դասի **խթանման փուլը** սկսվում է մտքերի տարափի միջոցով: Մտագրոհի առարկա կարող է դառնալ ուսուցչի կողմից տրված հարցը կամ առաջադրանքը, ինչի միջոցով ի մի են բերվում աշակերտների գիտելիքները և կապակցվում յուրացվելիք նյութին: Նախ T-աձև աղյուսակով առանձնացվում են անկախ դերբայներն ու ձևաբայերը (կախյալ դերբայները) և ձեպահարցման (բլից հարցում) միջոցով վերհիշվում տարբերությունը

Նախադասության մեջ կարող է հանդես գալ առանց օժանդակ բայի՝ կատարելով տարբեր պաշտոններ	անորոշ ենթակայական համակատար հարակատար	անկատար ապակատար վաղակատար ժխտական	Նախադասության մեջ կիրառվում է միայն օժանդակ բայի հետ և դառնում պարզ ստորոգյալ
---	--	--	---

Այնուհետև աշակերտների ուշադրությունը կենտրոնացվում է անկախ դերբայների վրա և համապատասխան հարցուպատասանի (գրույցի մեթոդ) և բառ-օրինակների միջոցով ի մի բերվում գիտելիքները վերջիններիս վերաբերյալ (կազմություն, իմաստ, գործառույթ): Կամ կարելի է, օրինակ, աշակերտների միջոցով դիտարկել հետևյալ Վենի դիագրամը:

Հանձնարարվում է գույգերով աշխատանք՝ հոլովել, օրինակ, գրել, կարդացած, վագոլ (վերջին 2-ը նաև հոգնակի թվով) անկախ դերբայները:

Այսպես, կիրառելով վերլուծական-համադրական մեթոդը՝ փորձում ենք ուսուցման գործընթացը դարձնել առավել աշակերտակենտրոն և մակածական եղանակով (մասնակիից-ընդհանրացում) շարունակելով այն՝ աշակերտներին ոչ թե պատրաստի է ներկայացվում լեզվաբանական գիտելիքը, այլ իրենք են վարժությունների կատարման ճանապարհով հանգում է ընդհանրացումների, սահմանումների:

Իմաստի ընկալման փուլում առաջին խնդիրը ԴԴ-ի սահմանները որոշելն է: Աշակերտները պետք է կարողանան նախադասության մեջ գտնել անկախ դերբայը և հարցերի միջոցով այն անդամը (անդամները), որը լրացնում է դերբային: Աշակերտների ուշադրությանն են ներկայացվում դերբայական անդամով (անկախ դերբայով), այնուհետև դրանով ձևավորված նախ՝ երկանդամ, ապա՝ բազմանդամ ԴԴ-ով նախադասություններ: Այս դեպքում ավելի շահեկան է, որ ուսուցիչն ընտրի կամ ինքնուրույն կազմի առավել դյուրընկալ նախադասություններ, որտեղ ԴԴ-ն ակներև կլինի և հազեցած ԴԴ-ին առնչվող լրացումներով:

№	Ա	Բ (երկանդամ ԴԴ)	Գ (բազմանդամ ԴԴ)
1.	Նա քայլում է <i>ժպտալով</i> :	Նա քայլում է՝ <i>ուրախ</i> <i>ժպտալով</i> :	Նա քայլում է՝ <i>ուրախ</i> <i>ժպտալով անցորդներին</i> :
2.	Փայլող արևը կյանք է ներշնչում:	<i>Երկնքում փայլող</i> արևը կյանք է ներշնչում:	<i>Կապույտ երկնքում փայլող</i> արևը կյանք է ներշնչում:
3.	<i>Գրելիս</i> նրա սիրտը լցվում էր խինդով:	<i>Մանկության մասին գրելիս</i> նրա սիրտը լցվում էր խինդով:	<i>Իր մանկության մասին</i> <i>հուշեր</i> գրելիս նրա սիրտը լցվում էր խինդով:
4.	Հովը սառնություն էր բերում <i>խանձված</i> դաշտերին:	Հովը սառնություն էր բերում <i>շոգից խանձված</i> դաշտերին:	Հովը սառնություն էր բերում <i>ցերեկվա շոգից խանձված</i> դաշտերին:

Հանձնարարվում է զույգերով աշխատանք: Յուրաքանչյուր զույգի տրվում է հորիզոնական զուգադրված նախադասությունների մեկ օրինակ և հանձնարարվում է կատարել առաջադրանք՝ որոշակի հաջորդական հրահանգներով:

Առաջադրանքի նմուշօրինակ:

1. Հովը սառնություն է բերում *խանձված* դաշտերին:
2. Հովը սառնություն է բերում *շոգից խանձված* դաշտերին:
3. Հովը սառնություն է բերում *ցերեկվա շոգից խանձված* դաշտերին (ԱԲ, 129):

1. Տրված նախադասություններում ընդգծել անկախ դերբայը, որոշել տեսակը: Աշակերտները չեն դժվարանա ընդգծել *խանձված* հարակատար դերբայը:

2. 1-ին նախադասությունը ենթարկել շարահյուսական վերլուծության. ուշադրություն դարձնել *խանձված* հարակատար դերբայի կատարած շարահյուսական պաշտոնին (ԴԴ ուսուցանվում է պարզ նախադասությունն անցնելու հետո, և աշակերտները գործնականորեն ճանաչում են նախադասության անդամները):

Պատասխան՝ Հովը - ենթակա, *բերում է* - ստորոգյալ, *սառնություն* - ուղիղ խնդիր, դաշտերին-հանգման անուղղակի խնդիր, *խանձված* - որոշիչ (ո՞ր դաշտերին): ԴԴ-ի սահմանները որոշելու համար շատ կարևոր է, որ աշակերտները կարողանան ճիշտ գտնել լրացում-լրացյալը:

3. Դիտարկել 2-րդ նախադասությունը և որոշել *խանձված* դերբային անմիջականորեն ո՞ր բառն է լրացնում և ի՞նչ պաշտոն է կատարում:

Պատասխան՝ շոգից բառը անմիջականորեն լրացնում է *խանձված* դերբային և կատարում ներգործման անուղղակի խնդրի պաշտոն (ինչի՞ց *խանձված* (կրավորական սեռի բայ) դաշտերին. Շոգը խանձել է դաշտերը):

4. 2-րդ նախադասության մեջ կա՞րպիտք որևէ այլ բառ, բացի *շոգից*-ը, որն անմիջականորեն լրացնում է նշված դերբային:

Պատասխան՝ *խանձված* դերբային անմիջականորեն լրացնող միակ բառը *շոգից* ներգործման անուղղակի խնդիրն է:

5. Ընդգծել դերբայ+լրացում ստացված բառակապակցությունը և որոշել՝ երկանդամ է, թե՞ բազմանդամ: Ո՞րն է գերադաս անդամը:

Պատասխան՝ *շոգից խանձված* բառակապակցությունը երկանդամ է՝ մեկ լրացում + մեկ լրացյալ: Գերադաս անդամն է *խանձված* դերբայը:

6. Դիտարկել 3-րդ նախադասությունը և որոշել՝ *ցերեկվա* հատկացուցիչը ո՞ր բառին է լրացնում:

Պատասխան՝ *ցերեկվա* հատկացուցիչը լրացնում է *շոգից* բառին (ցերեկվա *շոգից*՝ հատկացուցիչ-հատկացյալ): *Շոգից* բառն էլ իր հերթին լրացնում է *խանձված* դերբային, այսպես՝ *ցերեկվա շոգից խանձված*:

7. Ընդգծել ստացված բառակապակցությունը և որոշել՝ երկանդամ է, թե՞ բազմանդամ: Ո՞րն է գերադաս անդամը. այն ուղի՞ղ ձևով է, թե՞ թեք (խանձված, խանձվածի, խանձվածից, խանձվածով):

8. 3-րդ նախադասության մեջ սև գրիչով ընդգծել դերբայը և նրան անմիջականորեն լրացնող բառը, իսկ կարմիր գրիչով՝ դերբայը, նրան անմիջականորեն լրացնող բառը և այն բառը, որը լրացնում է դերբային լրացնող բառին:

Հիշե՛լ: Բայական անդամի (այս դեպքում՝ դերբայի) լրացում դառնում են նախադասության ո՞ր անդամները՝ որոշիչը, հատկացուցիչը, բացահայտիչը, թե՞ խնդիրներն ու պարագաները:

Այսպես, յուրաքանչյուր առաջադրանք աշակերտներին մղում է մտածելու, որոնե՞լու, եզրահանգումներ անելու: Արդյունքում (ուսուցչի օգնությամբ) ունենում ենք դերբայն իր լրացումներով և լրացման լրացումներով սխեմատիկ նախադասությունների նախնական տարբերակներ

1. Հովը սառնություն է բերում ցերեկվա շոգից խանձված դաշտերին:
ԴԴ (հարակատար դերբայ – որոշիչ)
2. Կապույտ երկնքում փայլող արևը կյանք է ներշնչում:
ԴԴ (ենթայականական դերբայ – որոշիչ)
3. Իր մանկության մասին հուշեր գրելիս նրա սիրտը լցվում էր խինդով:
ԴԴ (համակատար դերբայ – ժամ. պարագա)
4. Նա քայլում էր՝ ուրախ ժպտալով անցորդներին,
ԴԴ (անորոշ դերբայի գործ. հոլով – ձևի պարագա)

Աշխատանքն ավարտելուց հետո զույգերը փոխանակում են վերջնադրյունք սխեմատիկ նախադասությունները և դրանց միջոցով կատարում եզրահանգումներ: Երբ ուսուցիչը համոզվում է, որ աշակերտները կարողանում են որոշել ԴԴ-ի սահմանները և առանձնացնել ԴԴ-ի կառուցվածքային տարրերը, նրան մնում է ձևակերպել կանոնը:

Դերբայն իր լրացման կամ լրացումների, ինչպես նաև լրացման լրացումների հետ կոչվում է դերբայական դարձված: Տեսականը տեսանելի դարձնելու համար կարելի է ԴԴ կառույցի սեղմ բնութագրումը ներկայանել բանաձևով՝ ԴԴ=անկախ դերբայ+լրացումներ:

Ի մի են բերվում առաջադրանքում արտացոլված գիտական բնորոշումները:

Աշակերտները համոզվում են, որ ԴԴ-ն ըստ էության բայական բառակապակցություն է, որի գերադաս անդամը դերբայ է՝ ուղիղ կամ թեք ձևով. այն չի պարունակում որևէ հաղորդում, զուրկ է ստորոգումից:

Ուսուցիչը պետք է հետևողական լինի, որ նախադասությունը վերլուծելիս աշակերտները սխալմամբ ԴԴ-ն՝ նախադասություն, իսկ դերբայը ստորոգյալ չհամարեն: Այս սխալը բխում է նրանից, որ

աշակերտները երբեմն նախադասության բնորոշման սահմանը համարում են բառերով արտահայտված յուրաքանչյուր առանձին միտք: Ուստի աշակերտներին պետք է ուղղորդել՝ միտքը նախադասության բովանդակությունն է. միտքը նախադասություն է դառնում, եթե ձևավորվում է որոշակի քերականական առանձնահատկություններով՝ ստորոգում, հնչերանգային ավարտվածություն: Նախադասության սահմանը որոշելու համար աշակերտները պետք է առանձնացնեն ստորոգում ունեցող միավորները, այսինքն՝ խոնարհված բայով կապակցությունները: Այնուհետև ուսուցիչն աշակերտներին բացատրում է, որ «դարձված» բառը նշանակում է բառերի խումբ: Ուրեմն, ԴԴ ասելով հասկանում ենք դերբայ և նրան լրացնող առնվազն մեկ անդամ էլ. այս դեպքում ԴԴ-ն երկանդամ է, իսկ եթե կան լրացումներ և լրացման լրացումներ, ԴԴ-ն բազմանդամ է (տե՛ս առաջադրանք 5,7,8): Միայնակ դերբայը դեռ դարձված չէ: Եթե կան լրացումներ և լրացման լրացումներ, դրանք մտնում են ԴԴ-ի կազմի մեջ: Այստեղ կարևոր է մի հանգամանք. աշակերտները ԴԴ-ն չպետք է շփոթեն դերբայով արտահայտված նախադասության բազմակի անդամների, հարադիր բայի թեք ձևերի և դերբայ+կապ շարահյուսական միավորի հետ: Բացատրությունը իրականացվում է համապատասխան օրինակների դիտարկմամբ:

որոշիչ որոշիչ
Կահավորված և գարդարված հյուրասրահը գրավեց
դերբայ դերբայ
բոլորի ուշադրությունը:

Թանկարժեք իրերով կահավորված հյուրասենյակը գրավեց
ԴԴ որոշիչ
բոլորի ուշադրությունը:
ձևի պ.
Ժողովուրդը գլուխ տալով ողջունում էր բանաստեղծին:

Ժողովուրդը հարգալից գլուխ տալով ողջունում էր բանաստեղծին:
ԴԴ ձևի պ.
Նա առանց բացատրելու հեռացավ:
ձևի պ.

Երբ աշակերտները հստակ պատկերացում են կազմում այդ հասկացության վերաբերյալ, կարելի է լրացուցիչ տեղեկություն հաղորդել *դարձվածք* տերմինի վերաբերյալ, ինչը, կարծում ենք, որոշակիորեն կնպաստի աշակերտների կողմից դարձվածի (շարահյուսական տերմին)⁵ և դարձվածքի (բառագիտական տերմին) տարբերակմանը (մեր դասավանդման փորձը ցույց է տալիս, որ աշակերտները հաճախ են դրանք շփոթում): *Դարձվածք* տերմինը պարզաբանված է հետևյալ սահմանման մեջ. «Դարձվածքը կառուցվածքով երկու և ավելի բառերի կայուն, իմաստով ամբողջական, վերաիմաստավորված այնպիսի կապակցություն է, որը խոսքում վերարտադրվում է իբրև լեզվական պատրաստի միավոր»⁶: Բացատրությունը յուրացվում է համապատասխան օրինակներով՝ կոկորդիլոսի արցունքներ, կրիայի քայլերով, ծտի թևով, խաղաղության աղավնի և այլն:

Անդրադառնալով ԴԴ-ի կազմում երկրորդային վերլուծությամբ վերլուծվող անդամներին՝ ուսուցիչը աշակերտների ուշադրությունը կենտրոնացնում է նմուշօրինակներով նախադասություններում սև գրիչով ընդգծված կապակցություններին՝ դերբայ+անմիջականորեն լրացնող անդամ և ձևակերպում է կանոնը:

Ի տարբերություն նախադասության սովորական անդամների՝ դերբային անմիջականորեն լրացնող անդամները կոչվում են *կողմնակի անդամներ*:

Առաջադրանքի հերթական հարցին պատասխանելիս աշակերտներն արդեն վերհիշել են, որ որոշիչը, հատկացուցիչը և բացահայտիչը դերբայի (բայական անդամ) լրացում չեն կարող լինել: Ուրեմն, շարունակում է ուսուցիչը՝ վերջիններս կողմնակի չեն կարող լինել:

Աշակերտները նմուշ-օրինակ նախադասություններում հստակեցնում են կողմնակի անդամները՝ միաժամանակ նշելով նրանց պաշտոնը:

⁵ «Դերբայական դարձված» տերմինը առաջին անգամ գործածել է Գ. Սևակը «Հայոց լեզվի շարահյուսություն» դպրոցական դասագրքում, Եր., 1964, էջ 135:

⁶ Ա. Սուքիասյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևանի համալս. հրատ., Եր, 1999, էջ 296:

(կողմնակի ձևի պարագա) (կողմնակի հանգման անուղղակի խնդիր)

Նա քայլում էր՝ **ուրախ** ժպտալով անցորդներին:
ԴԴ

Աշակերտները հաճախ շփույթում են կողմնակի ենթական, հատկացուցիչը և սակավ դեպքերում կիրառվող սեռական հոլովով դրված կողմնակի ուղիղ խնդիրը: Տարբերակումը ակնառու է դառնում համապատասխան նախադասությունների համեմատությամբ և աշակերտների ուշադրությունը կենտրոնացնելով այն հարցի վրա, թե սեռական հոլովով դրված գոյականը կամ դերանունը դերբայի՞ն է լրացնում, թե՞ գոյականական անդամին. I դեպքում այն կողմնակի ենթակա է, II դեպքում՝ հատկացուցիչ, իսկ սակավ դեպքերում կիրառվող սեռականով արտահայտված կողմնակի ուղիղ խնդիրը որոշելու համար պարզապես այն պետք է բերել սովորական ձևի. այդ դեպքում ԴԴ կապակցությունը չի աղավաղվում, այսպես՝

1. **Որդու (նրա)** լավ սովորելը
ուրախացնում է մորը: (կողմնակի ենթակա)
2. Դիլան դային փախցրել էր **նրա** գարկած միրհավը:
(ԱԲ,) (կողմնակի ենթակա)
3. **Որդու (նրա)** ընկերոջ հայտնվելը
ոգևորեց մորը: (հատկացուցիչ)
4. Նրա ուշադրությունը գրավեց
թռչունների՝ երկնքում սավառնող երամը: (հեռացած հատկացուցիչ)

5. Նա մեծ բավականություն էր ստանում առավոտյան իր *այգու*

***ծառերի՝** պարբերաբար խնամելու //*

Նա մեծ բավականություն էր ստանում

*առավոտյան իր այգու **ծառերը** պարբերաբար խնամելու:*

(կողմնակի ուղիղ խնդիր)

Նույն ձևով՝ ծաղիկների ջրելը = ծաղիկներ ջրելը, գրքի կարդալուց – գիրք(ը) կարդալուց, առաջադրանքի կատարելը = առաջադրանք կատարելը:

Այսպես, որոշակի հարցերին պատասխանելու, նաև համապատասխան առաջադրանքի կատարման արդյունքում աշակերտները պետք է գան այն համոզման, որ ԴԴ-ի գերադաս անդամը՝ անկախ դերբայը, ունենում է իր հետ անխզելիորեն կապված 4 կարգի լրացում՝ ենթակա, ստորոգելի, խնդիր, պարագա: Իսկ ԴԴ-ի կազմի մեջ մտնող այն անդամները, որոնք անմիջականորեն չեն լրացնում դերբային, կողմնակի չեն կոչվում:

Աշակերտներն ինքնուրույնաբար կողմնորոշվում են՝

***Կապույտ երկնքում փայլող** արևը կյանք է ներշնչում:*

Նշված օրինակում այդպիսի անդամ է *կապույտ* լրացումը. այն որոշիչ է և ոչ թե կողմնակի որոշիչ:

ԴԴ-ն իր կազմում կարող է ունենալ բաղադրիչ ԴԴ, ինչպես նաև երկրորդական նախադասություն: Այս իրողությունները, քանի որ համեմատաբար բարդ են, նպատակահարմար է ուսուցանել միայն բացատրության մեթոդով՝ համապատասխան սխեմատիկ նախադասությունների ցուցադրմամբ:

1. Աչքերն հառած հեռու-հեռու (կարմիր) վառվող արեգակին՝
ԴԴ ձևի պարագա

Արևավառ հեռունեքում նրանք կռվում էին կրկին (ԵԶ, ՀԴԳ, 155):

ԴԴ – պատճառի պ.

2. Ընթոստացած, խելագարված, չտանելով հին կյանքը էլ՝
Անծիր դաշտում – այդ հավաքված՝ նրանք կռվի էին եկել (ԵԶ, ՀԴԳ, 148):
ԴԴ – ձևի պարագա

3. ...Արդյո՞ք Սոնան պատահմամբ մոտեցավ հնձանի դռնակին՝
ԴԴ – ձևի պարագա

մտածելով, որ ներսն էլ ամայի է (ԱԲ, 75):

Քայլ 2 – ԴԴ-ի շարահյուսական կիրառության ուսուցում

Այստեղ ուսուցման հարթություն են բերվում հետևյալ սահմանումներն ու պնդումները

1. ԴԴ –ը նախադասության մեջ մեկ անդամ է:
2. ԴԴ՝ որպես ծավալուն անդամ, նախադասության մեջ կատարում է ենթակայի, ստորոգելիի, գոյականական և բայական անդամի լրացումների պաշտոններ:

Սովորաբար ԴԴ-ն ճանաչել տալուց հետո ուսուցանվում են նրա շարահյուսական առանձնահատկությունները, այնուհետև՝ կողմնակի անդամները: Ընդհանրապես ԴԴ-ով նախադասությունները նախ ենթարկվում են *առաջին աստիճանի վերլուծության*, նշվում են գլխավոր և երկրորդական անդամները, ԴԴ-ն որպես նախադասության մեկ անդամ, այնուհետև *երկրորդ աստիճանի վերլուծության*՝ շարահյուսորեն վերլուծվում է ԴԴ-ն: Ըստ էության, ԴԴ-ի ուսուցման առաջին փուլում

հանձնարարված առաջադրանքի կատարումը (տրված նախադասությունը ենթարկել շարահյուսական վերլուծության, ուշադրություն դարձնել անկախ դերբայի շարահյուսական պաշտոնին, ... որոշակի խթան է միաժամանակ ուսուցման նշված քայլը իրականացնելու համար:

Հարց ու պատասխանի (գրույցի մեթոդ) միջոցով աշակերտները մտաբերում են հանձնարարված նախադասություններում ԴԴ-ն և այն բառը, որին լրացնում է ԴԴ-ի գերադաս անդամը՝ դերբայը: Նախադասությունները գրվում են գրատախտակին: Այս աշխատանքը կարևոր է, եթե աշակերտները կարողանում են հմտորեն որոշել՝ 1) ԴԴ-ի սահմանները, 2) առանձնացնել ԴԴ-ի գերադաս անդամը (անկախ դերբայը) և այն կապելով իր եզրացյալի հետ՝ որոշել վերջինս պաշտոնը, ուրեմն ԴԴ-ի շարահյուսական պաշտոնի ուսուցման հիմքը ապահովված է, այսպես՝

որոշիչ

Կապույտ երկնքում փայլող արևը կյանք է ներշնչում:

ԴԴ որոշիչ

ժ. պ.

Մա՛յր իմ, մի մազդ էլ սպիտակեղիս

ԴԴ ժ.պ.

Իմ սրտի բոլոր լարերն են լալիս (ՀՇ, էջ 80):

Ուսուցչին մնում է հիշեցնել, որ նախադասության անդամը կարող է արտահայտվել ինչպես առանձին բառով (*գեղեցիկ* աղջիկը.....), այնպես էլ բառակապակցությամբ (*սև* մազերով աղջիկը....): ԴԴ-ն էլ, քանի որ բառակապակցություն է, դառնում է նախադասության մեկ անդամ և կատարում տարբեր պաշտոններ՝ ենթակայի, ստորոգելիի, գոյականական և բայական անդամների լրացումների: Հայտնի է, որ ԴԴ-ն կարող է հանդես գալ նաև որպես կոչական, միջանկյալ խոսք, անդեմ նախադասություն, սակայն այս իրողությունները միջին դպրոցի ուսումնական ծրագրում ներառված չեն:

Աշակերտները պետք է ըմբռնեն, որ ըստ էության, ԴԴ-ն կատարում է այն նույն պաշտոնը, ինչ որ նրա գերադաս անդամը՝ անկախ դերբայը: Այստեղ կարևոր է նաև աշակերտների՝ ԴԴ-ին ուղղված հարցադրման կարողությունը:

ԴԴ-ի շարահյուսական տարբեր պաշտոնների քննարկումը կարելի կազմակերպել խմբային աշխատանքով: Ուսուցչի միջամտությամբ ձևավորվում են համագործակցային խմբերը: Յուրաքանչյուր երկու կամ երեք խմբի (2-4-հոգանոց) տրվում է նույն հանձնարարությունը: Այնուհետև նույն հանձնարարությունը կատարած խմբերը հերթով միավորվում են, համատեղում արդյունքները, ուսուցչի օգնությամբ կատարում ճշգրտումներ և վերջնարդյունքը ներկայացնում մյուս հանձնարարությունը կատարած խմբերին: Այս մեթոդը պայմանականորեն կրում է «Ձևագնդի» անվանումը:

Առաջադրանք: Տրված նախադասություններում ընդգծել ԴԴ-ն և որոշել պաշտոնը:

I և II խմբերը քննարկում են՝ ա) ենթակա և ստորոգելի ԴԴ-ով նախադասությունները, բ) գոյականական անդամի լրացումով ԴԴ-ով նախադասությունները: III և IV խմբերը քննարկում են բայական անդամի լրացում (խնդիր և պարագա) ԴԴ-ով նախադասությունները

Կարելի է աշակերտներին ուղղորդել «մանկավարժական դեսանտի» դեր կատարող հետևյալ սխեմաների և հուշումների օգնությամբ: Հուշող թերթիկները բաժանվում են համագործակցային խմբերին:

- 1) Նախադասության գլխավոր անդամներ

ենթակա

ստորոգյալ

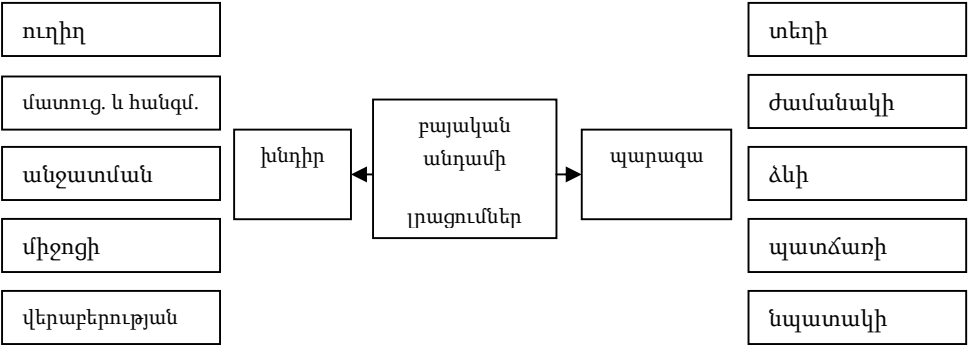
պարզ

բաղադրյալ
- 2) Գոյականական անդամի լրացումներ

որոշիչ

հատկագուցիչ

բացահայտիչ
- 3)

5) ԴԴ-ն լրացյալին կարող է միանալ նաև կապի միջոցով՝ ... **գրելուց հետո...**

6) ԴԴ-ով կարող են արտահայտվել նախադասության բազմակի անդամները, որոնք կատարում են միևնույն պաշտոնը և պատասխանում են նույն հարցին:

Նախադասություններն ընտրվում են գեղարվեստական գրականությունից կամ պատմության, աշխարհագրության, կենսաբանության դպրոցական դասագրքերից՝ ԴԴ-ի շարահյուսական տարբեր կիրառություններով:

1. Մորս անունը Աստղիկ է անմար՝
Աստղից ծնվածը անբիծ չմնար... (ՀՇ, 101):
2. Նրա համար ամենից մեծ հաճույքը *այգին ու արտերը ջրելն էր* (ԱԲ, 127):
3. *Բուրմունքից արքած* մի բզեզ քնել էր առեջների մեջ (ԱԲ, 143):
4. Հեովից *ճյուղի կոտրվելու* ձայն լսվեց (ԱԲ, 31):
5. Անագործայն կայսրը դժնյա մի պատիժ սահմանեց՝ *մերկացնել հանդուզն գորավարին և նետել կրկեսի ամեհի զազանների առաջ* (ՍԶ,):
6. Մայրը նայեց տղային, հրդեհվեց դեմքը, հայրը տեսավ *կնոջ դեմքի կարմրելը* (ԱԲ, 113):
7. Հա՛յր իմ, *Ինձ մի կյանք տվողին*
Յոթը կյանք էլ տայի՝ քիչ էր (ՀՇ, 277):
8. Ճիշտ են ասում...
Քո տարիքի մարդիկ արդեն

Ձեռ են քաշել

Պարապ-սարապ թափառելուց (ՀՍ, 68):
9. *Առվով ջուր կապելիս* նա ջրի հետ էլ գնում էր, մինչև ջուրը այգուն հասներ (ԱԲ, 127):
10. *Ջուրը ծառերի տակ կապելուց հետո* Լաո-Մարգարը պառկում էր ծառի շվաքի տակ (ԱԲ, 127):
11. Լաո-Մարգարը, *գիշերվա ջրտուքից բեզարած*, պառկում էր բարդիների տակ... (ԱԲ, 129):

12. Ձիերը, *անգղների կոնչոցից վախեցած*, խլշեցին ականջները (ԱԲ, 137)
13. Մի անմահություն շահելու համար,
Արժե՞ր, որ այդքան կորուստներ տայիր (ՀՄ, 59):
14. Մայրիկիս մեջ ողջ մայրերին ես կզգամ,
Նրանց կերգեմ՝ *երգելով մորն իմ անգին* (ՀՇ, 5):

15. *Հոգնած աչքերս փակելով,
Փափագելով օրերն անդարձ՝*

Կանգնել էի լեռան գլխին՝

Խռովքներով ու պարտքերով

Հարստացած (ՀՄ, 60):

16. Օրենքով թույլտվություն ստանալու դեպքում կշարունակվեն շինարարական աշխատանքները:
17. *Չնայած հորդառատ անձրև տեղալուն*, զբոսաշրջիկները շարունակեցին ճանապարհը:

Աշակերտների տրամաբանությունը, ինքնուրույն եզրակացություններ անելու ունակությունները զարգացնելու առումով ուսուցման յուրաքանչյուր քայլին առավել նպատակային է նրանց ներգրավել դասագործընթացների մեջ. այս եղանակով զարգանում է նրանց ինդուկտիվ մտանգում կատարելու կարողությունները:

Դասի **կշռադասման փուլում** ամփոփվում են ողջ դասի ընթացքում կատարած բոլոր գործողությունները, եզրահանգումները:

Թեմայի յուրացումն իրականացվում է հարցերի և առաջադրանքների միջոցով (ԴԴ-ի շարադասությունը և կետադրությունը ուսուցանվում է առանձին դասագործընթացով):

1. Բնորոշել ԴԴ հասկացությունը:
2. Ո՞րն է ԴԴ-ի գերադաս անդամը:
3. Թվարկել այն անկախ դերբայները, որոնցով ձևավորվում է ԴԴ-ն:
4. Շարահյուսական ի՞նչ միավոր է ԴԴ-ն (բառ, բառակապակցություն, նախադասություն):

5. Որպես նախադասության մեկ անդամ ի՞նչ պաշտոն կարող է կատարել ԴԴ-ն:
6. Ի՞նչ է կոչվում դերբային անմիջականորեն առնչվող անդամը:
7. Դասագրքից կարդալ «Դերբայական դարձված» թեման և զույգերով քննարկել:
8. Ինքնագնահատման աղյուսակում (ԳՈԻՍ) կատարել գրառումներ (գիտեմ-ուզում եմ իմանալ-սովորեցի):
9. Տրված տեքստից դուրս գրել ԴԴ-ն. ա) յուրաքանչյուրի կազմում առանձնացնել գերադաս անդամը, բ) որոշել կողնակի անդամների պաշտոնները, գ) որոշել ԴԴ-ի պաշտոնը:
Խոսքի զարգացման համար տրվող առաջադրանքներ:

1. Տրված նախադասություններում դերբային ավելացնել լրացումներ:
2. Տրված տեքստը հարստացնել ԴԴ-ով:
3. Կիրառելով ԴԴ՝ գրել ստեղծագործական շարադրություն:

Համառոտագրություններ

ԱԲ – Ակսել Բակունց, Հայ դասականների գրադարան, Երկեր, «Սովետական գրող» հրատ., Եր., 1986:

ՀՇ – Հովհաննես Շիրազ, Հուշարձան մայրիկիս, «Հայաստան» հրատ., 1972:

ՀՍ – Համո Սահյան, Կանչե կռունկ, Ընտիր բանաստեղծություններ, «Հայաստան»

հրատ., Եր., 1973:

ԵԶ – Եղիշե Չարենց, Հայ դասականների գրադարան, Երկեր, «Սովետական գրող» հրատ., Եր.:

Սովորողների տրամաբանական մտածողության զարգացումը միջին
դպրոցում դերբայական դարձվածն ուսուցանելիս
Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացված է ԴԴ-ի ուսուցումը հանրակրթության
հիմնական դպրոցի 9-րդ դասարանում: Նշված թեմայի ուսուցման
գործընթացում կարևորվում են.

1. ԴԴ-ի ձևավորումը
2. ԴԴ-ի շարահյուսական պաշտոնը նախադասության մեջ
3. ԴԴ-ի շարահյուսությունը և կետադրությունը:

Թեմայի ուսուցումը ներկայացվում է ավանդական և
ժամանակակից մեթոդների համադրմամբ, որոնք զուգակցվում են
սարաբնույթ վարժություններով:

Առաջադրանքների կատարման ճանապարհով աշակերտներն
իրենք են հանգում ընդհանրացումների, սահմանումների:

Рубина Арутюнян

Развитие рассудительного мышления обучающихся в средней школе
в процессе обучения деепричастного оборота

Резюме

В статье предсавлен процесс обучения деепричастного оборота в
девятом классе. В процессе изучения данной темы пристальное внимание
уделяется на

1. формирование деепричастного оборота,
2. разных синтаксических ролях деепричатного оборота в предложениях,
3. порядок слов и пунктуации.

Обучение данной темы осуществляется как традиционными, так к
современными методами, которые сопоставлены различными упражнениями
путем выполнения упражнений, ученики сами приходят к определению
различных правил.

The development of the logical thinking of students in secondary school in the scope of the study of Participle Phrases .

In the learning process of aforementioned topic the following points are important The article presents the PL study in secondary education in basic school, mainly in the 9th grade.

1. the formulation of PP
2. the role of syntax in PP
3. the place of PP in the sentence and its punctuation.

The study of the topic is presented with the combination of traditional and modern methods, which are combined with various exercises.

The process of carrying out the tasks eventually leads the students to generalizations and definitions.